ALPTEGİN: KÖLE PAZARINDAN GAZNE TAHTINA

Yrd. Doç. Dr. Erkan GÖKSU*

Öz

Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Alptegin, Sâmânî emîri Ahmed b. İsmâil tarafından satın alınan Türk kökenli bir gulâmdır. Gulâm sistemini başarıyla uyguladığı bilinen Sâmânîler döneminde iyi bir eğitim almış ve kısa sürede temayüz ederek önemli görevlere yükselmiştir. Zamanla Sâmânî tahtında meydana gelen hükümdar değişikliklerine müdahale edebilecek derecede etkin bir güce ulaşmıştır. Ancak bu durum fazla sürmemiştir. Merkezi otorite ile yaşadığı çatışma neticesinde Sâmânî hizmetinden ayrılmak zorunda kalarak Gazne'ye gitmiş ve burayı fethederek Gazneliler Devleti'nin temelini atmıştır. Alptegin'in köle pazarında başlayan hikâyesi, kurulduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen bir devletin, Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak son bulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Sâmânîler, Gazneliler, Alptegin, Gulâm Sistemi.*

Abstract

Alptegin: The Throne of Ghazni From the Slave Market

Alptegin has been accepted as the founder of the Ghaznavids state. He was ghulam and his origin was Turkish he was bought by Samanid Amir Ahmad bin Ismail. Samanids known to have applied the Ghulam system successfully and in their state, Alptegin received a high class education and therefore he was promoted to high position in a short time. His position gave him the opportunity to play active role in the struggle for throne. However his power declined in a short time and lost his authority. He had to leave from Samanid service and went to Ghazni and also he conquered there where he found the Ghazni State. The story of Alptegin

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, erkangoksu@hotmail.com

began in a slave market finished in the geography that it was found as the founder of the Ghazni State that the effects wasn't deleted to present.

Key words: *Samanids, Ghaznavids, Alptagin, Ghulam System.*

İslam medeniyetine hâs bir müessese olarak ortaya çıkan gulâm sistemi, Emevîler[1] ve Abbâsîler döneminde[2] tekâmül etmiş ve daha sonra Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan sahada kurulan bütün İslâm devletlerinde idarî ve askerî yapının temel ve vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Bu sisteme göre esir veya köle olarak hizmete alınan gulâmlar, dinî ve askerî eğitimden geçirilir; dinî eğitim ulemâ ve din adamları tarafından, ata binme, ok, kılıç, mızrak ve diğer hafif ve ağır silahların kullanılması ve harp sanatına dair strateji, taktik ve sair hususları içeren askerî eğitim ise yüksek rütbeli askerî ricâl tarafından verilirdi. Bütün bunların yanında hükümdara ve diğer devlet ricâline hizmet adabı ve muhtelif merasimlerde uyulacak kaideler ile dil öğretimi de gulâm eğitimi esnasında üzerinde durulan hususlardı.[3]

Gulâmlar, liyakat, hüner ve şecaatleri herkesçe malum olduktan ve muhtelif hizmetlerde tecrübe edildikten sonra kabiliyetlerine göre sınıfla-

---

[1] Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam,* The Genesis of a Military System, London 1981, s. 129-131; David Ayalon, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", *War Technology and Society in the Middle East,* (Ed. V.J. Parry-E.Yapp), London 1975, s. 47; Aynı yazar, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", *Der Islam,* LIII/2 (1976), s. 205; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât,* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 20; V.J. Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), *İÜEF Tarih Dergisi,* Sayı: 28-29 (1974-1975), s. 195; Aynı yazar, "Savaşçılık", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti,* II, (Ed. P.M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997, s. 401; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA.,* XIV., İstanbul 1996, s. 178.

[2] Pipes, *a.g.e.,* s. 131-139; C.E. Bosworth, "Ghaznavid Military Organization", *Der Islam,* XXXVI (1960), s. 41 vd; Matthew S. Gordon, *The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.),* (State University of New York Press), Albany 2001, Patricia Crone, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity,* (Cambridge University Press), New York 1980, s. 74-vd; Reuven Amitai, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age*, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), (Yale University Press), New Haven 2006, s. 40-50; D. Sourdel, "Ghulâm-The Caliphate", *EI²,* II, s. 1079-1081; Terzi, "a.g.m.", s. 178-179; Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", s. 196; Aynı yazar, "Savaşçılık", s. 401-403.

[3] Gulâm eğitimi hakkında en geniş bilgiler Memlûk dönemine aittir. Bu dönemde uygulanan gulâm-memlûk eğitimi hakkında toplu bilgi için bkz. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Terc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi,* IV (1988), s. 221 vd.; Hassanein Rabie, "The Training of the Mamlûk Fâris", *War, Technology and Society in the Middle East,* (Edited by V.J. Parry), London, Oxford University Press, 1975, s. 153-163; Reuven-Preiss Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281,* Cambridge University Pres, 1995, s. 17, 73, 216-218, 221; Aynı yazar, "The Mamluk Institution, s. 46-64; Amelia Levanoni, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society,* (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004, s. 84-100; David Nicolle, *Saracen Faris 1050-1250 A.D.*, London, Osprey, 1994, s. 10-11; Çetin, a.g.t., s. 57-78; Aynı yazar, "Memlûk Askerinin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235; Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür,* Ankara 2005, s. 154-161.

ra ayrılıp muhtelif saray hizmetleri veya orduda istihdam edilirler ve burada gösterdikleri başarıya göre emîrliğe kadar yükselirlerdi.[4] Bu durum, İslam tarihi boyunca esîr veya köle olarak saraya alınan birçok kabiliyetli gulâmın ön plana çıkmasına, hatta bunlardan bazılarının merkezî otoritenin çökmesinin ardından, bazılarının ise merkezî otorite ile yaşadıkları çatışmalar neticesinde istiklallerini ilan ederek müstakil siyasî teşekküller kurmalarına sebep olurdu.

* * *

Bunlardan biri de Gazneliler Devleti'nin kurucusu olan Alptegin idi. Sâmânî Emîri Ahmed b. İsmâîl (907-914)[5], ömrünün sonuna doğru Türk kökenli bir gulâm olan Alptegin'i satın almış[6] ve böylece Alptegin, Sâmânî Devleti hizmetine girmişti. Ancak kısa bir süre sonra meydana gelen bir hadise, onun devlet hizmetine girmek suretiyle elde ettiği şansı/talihi tehlikeye soktu. Zira efendisi[7] Ahmed b. İsmâîl, 11 Cemâziye'l-ahir 301/

---

[4] Nizâmü'l-mülk, Sâmânî devri uygulamasını örnek vererek yedi yıllık temel eğitimin ardından muhtelif işlerde tecrübe edilen bir gulâmın 35-40 yaşlarına varmadan emîrlik makamına gelemeyeceğini söylemekte ve bununla ilgili hikâyeler nakletmektedir. Bununla beraber liyakat ve sadakatiyle temayüz etmiş bazı gulâmların, daha erken yaşlarda göreve getirebileceklerine dair de bir örnek vermiştir. [Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme,* (Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982., s.135 vd)].

[5] Ahmed b. İsmail, babası İsmail b. Ahmed'in 15 Safer 295/25 Kasım 907 senesinde Cûy-i Mûliyân'da ölümünden sonra Sâmânî tahtına geçmişti. [en-Narşahî (Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer), *Târîh-i Buhârâ, (Description Topographique et Historique de Boukhara),* (Neşr. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 91; Gerdîzî (Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd), *Târîh-i Gerdîzî,* (Tashîh ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habibî), Tahran 1363, s. 325; es-Sem'ânî, *el-Ensâb,* III, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], s. 201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* VIII, (Türkçe terc. Ahmet Ağırakça) İstanbul 1989, s. 13-14); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* XI, (Türkçe terc. Mehmet Keskin), İstanbul 1995, s. 188); el-Cuzcânî (İbn Minhâcü'd-dîn Osman), *Tabakât-ı Nâsırî,* I, (Neşr. Abdu'l-hay Habîbî, Kâbil 1342, s. 202; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î), Tahran 1362, s. 378; Mîrhond (Muhammed Hândşâh b. Mahmûd), *Târîh-i Ravzatu's-Safâ,* IV, (Tashîh ve tahşiye: Cemşîd Kiyânfer), Tahran 1385, s. 2821-2823.]

[6] Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 139); Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* TTK Yay., Ankara 1989, s. 1 [Gulâm tedariki, genellikle harp esirleri arasından seçme, satın alma ve hediye gibi klasik yöntemlerle yapılırdı. Bunlardan en yaygın olanı harp esirleri arasından seçme idi. (Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* TTK Yay., Ankara 2010, s. 66-77). Emîr Şemsü'l-Mealî Kâbûs b. Veşmgir (İskender b. Keykâvus), eserinin bir faslını "köle satın almak ve şartları"na ayırmıştır. Müellif köle satın alma işinin filozofluk bilgisi gerektiren önemli bir iş olduğunu, iyi köle almanın "anlama kabiliyetiyle kölenin görünür ve görünmez kusurlarını ortaya çıkarmak, görünür belirtilere göre iç ve dış hastalıklarını anlamak ve cinslerini tanıyarak olumlu ve olumsuz özelliklerini bilmek" gibi üç şarta bağlı olduğunu zikretmiş ve kölelerin özellikleri, köle satın alınırken dikkat edilmesi gereken hususları uzun uzun anlatmıştır (İskender b. Keykâvus, *Kâbûsnâme,* 23. fasıl). Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, "Gulâm", *DİA.,* XIV, İstanbul 1996, s. 181-182.

[7] Gulâm-efendi ilişkisi baba-evlat bağıyla ifade edilirdi. Öyle ki Selçuklular döneminde gulâm eğitimini yapan kişilere *"baba"* adı verilirdi. (Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies),* Yıl: 7, Sayı: 24, (Güz 2007), s. 65-84; Aynı yazar, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* s. 285 vd.) Memlûklerde de *"baba"* tabiri *"taşthâne"*de efendisinin elbise, eşya vesairesini temizleyen müşfik *"baba"*ya benzetilen taşthâne reisi ve hademelerine saygı ifadesi olarak kullanılır, ayrıca memlûk/gulâm ile efendi (üstâz/üstâd) ilişkisi baba-evlat bağıyla ifade edilirdi. (el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), *Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ,* IV, (Tahkîk. Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn), Beyrut 1988, s. 10; Sa'îd Abdu'l-Fettâh Aşûr, *el-'Asru'l-Memâlikî fî Mısr ve'ş-Şâm,* Kahire 1986, s. 412; Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm, *el-Fennü'l-*

12 Ocak 914'de[8] kendi gulâmlarından oluşan bir topluluk tarafından öldürülmüştü.[9] Gulâmların bu cür'eti affedilemezdi. Büyük bir tahkîkât ve ta'kîbât başladı. Ahmed b. İsmâ'îl'in yerine tahta oturan Nasr b. Ahmed (914-943)[10] hâdiseyle bizzat ilgileniyor, hâdiseye karıştığı tespit edilen

Arabî el-Ceyşü'l-Mısrî fi'l-Asri'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783), (Basım yeri yok) 1983, s. 200-201; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1988, s. 344.) (Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382,* Carbondale: Southern Illionis Univesty Press, 1986, s. 89; David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* University of London, XV/2 (1953), s. 207; Linda S. Northrup, *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.),* Stuttgart: Franz Steıner Verlag, 1998, s. 185-186; Reuven Amitai, The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age,* (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), New Haven: Yale University Press, 2006, s. 62; Altan Çetin, "Memlûk Askerinin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.

8 en-Narşahî, s. 92; es-Sem'ânî, III, s. 201. [Ahmed b. İsmâ'îl, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'ye göre üç yüz senesi Cemâziye'l-âhirin üçünde (15 Ocak 913), Mîrhond ve İbnü'l-Esîr'e göre 301 yılının Cemâziye'l-âhir ayının çıkmasına yedi gün kala (24 Ocak 914) perşembe gecesi öldürülmüştür. [Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* s. 389; Mîrhond, IV, s. 2825; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 69-70)].

9 en-Narşahî, İsmail b. Ahmed'in gulâmları tarafından öldürülmesi hâdisesini şu şekilde anlatıyor: "O avı/avlanmayı (şikâr) severdi. Ceyhûn kıyısına ava gitmiş ve çadır (serâperde) kurmuş idi. Avdan (şikâr) dönünce bir haberci/ulak (kâsıd) geldi ve Taberistân Emîri Ebû'l-Abbâs'dan bir mektûb (nâme) getirdi. Mektûbu (nâme) okudu. (Ebû'l-Abbâs) "Hüseyin bin 'Alâ (diğer kaynaklarda "en-Nasr" veya "Nasr-ı Kebir" de denilen el-Hasan b. Ali el-Alevî el-Atrûş/Utrûş) isyan etti. Gürgân vilâyetinin büyük kısmını ve Taberistân'ı ele geçirdi. Bizim mecbûren kaçmamız gerekiyordu" diye yazmış idi. Emîr üzüldü/canı sıkıldı ve çok kederlendi. "Ey Bâr-ı Hudâ. Eğer bu ülke/taht (mülk) benden gitmek isterse bana ölüm ver" diye dua etti ve çadıra (serâperde) girdi. Her gece onun uyuduğu hânenin kapısına zincirle bağlanmış bir arslan (şîr) koymak/bulundurmak gelenek/âdet (resm) idi. Her kim bu hâneye girmek isterse, o arslan onu öldürür/parçalar idi. O gece üzgün olduğundan bütün bendelerin/kulların (hâsegân) kalbi/kafası meşgul idi/düşünceli idiler. (Bu yüzden) arslanı getirmeyi unuttular. O, uyudu. Emîr'in gulamlarından (gulâmân) bir cemaat/topluluk (hâneye) girdiler ve hicretin üç yüz bir senesi Cemâziye'l-âhirinin on birinci Perşembe günü (12 Ocak 914) başını kestiler. Onu Buhârâ'ya getirdiler, yeni yapılmış olan bir kabre/mezara koydular/gömdüler ve ona Emîr-i Şehîd lakabını verdiler. (en-Narşahî, 91-92; Ayrıca bkz. Gerdîzî, s. 329). Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'ye göre onun âlimleri sevip, bunlarla ilim meclislerinde bulunmasından ve özellikle menşûrları (menâşîr) ve hükümleri (ahkâm), sarây Farsçasından (zebân-ı derî) Arapçaya değiştirmesinden dolayı gulâmlar ondan nefret etmiştir. (Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* s. 378). Barthold da onun bu davranışının sonunu hazırladığı düşüncesindedir. (W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistân,* TTK Yay., Ankara 1990, s. 258-259). Aydın Usta ise Mansûr b. İshâk b. Ahmed ile Hüseyin b. Ali'nin aralarından anlaştıklarını ve Ahmed b. İsmâ'îl'in gulâmlarından bir kısmını yanlarına çekerek onu öldürdüklerini belirtmiştir. (Aydın Usta, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler Devleti (874/1005),* İstanbul 2007, s. 112). İsmail b. Ahmed'in öldürülmesi hakkında ayrıca bkz. [Mîrhond, IV, s. 2824; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 71-73); İbn İsfendiyar, *Târîh-i Taberistân,* (İng. terc. *History of Tabaristan, Trans. E.G.* Browne), Leyden, London 1905, s. 198-201; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *DİA.,* XVI, s. 356-358; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 69).

10 Nasr b. Ahmed dönemi, Sâmânîlerin ikbal çağı olarak kabul edilir. Ahmed b. İsmâ'îl'in Buhârâ'da defnedilmesinden sonra ümerâ ve erkân-ı devlet II. Nasr olarak da bilinen Nasr b. Ahmed'e bey'at ettiler. O henüz sekiz yaşında idi. Ahmed b. Muhammed b. Leys bu bey'at işini bizzat kendisi yüklenip deruhte etmişti. Ahmed b. Muhammed b. Leys Buhârâ emîri olup es-Sa'îd yani Nasr b. Ahmed boynunun üstüne alıp taşımış ve halk bu şekilde bey'at etmişti. Bey'at sırasında iyice görülsün diye babasının hizmetçileri tarafından taşınınca korkmuş ve şöyle demişti: *"Babamı öldürdüğünüz gibi beni de mi öldürmek istiyorsunuz?"* Onlar ise, *"Hayır, biz seni babanın yerine geçirip emîr yapmak istiyoruz"* demişler o zaman

veya şüphelenilen gulâmlar derhal idam ediliyor[11] ve bu herc ü mercde canlarını kurtarmak isteyen gulâmlar Türkistân'a kaçıyorlardı.[12]

Ahmed b. İsmâ'îl'in gulâmlarından olan Alptegin, bu hâdiselerin yaşandığı dönemde Sâmânîlerin payitahtı olan Buhârâ'da bulunuyordu. Ancak henüz nâmdâr ve meşhûr olmayıp[13], muhtemelen eğitimi devam eden bir *"gulâmçe"* veya *"kara gulâm"* idi.[14] Sadece velinimeti olan efendisini kaybetmekle kalmamış, hâdiseden sonra birçok gulâmın idamıyla

da bu korkusu geçmişti. Halk, Nasr'ı küçük görmüş ve onun yönetimde zaafa düşeceğini düşünerek Sâmânîlerin en yaşlısı bulunan babasının amcası İshâk b. Ahmed'in hayatta olmasından dolayı onun yönetimi elinde tutamayacağını zannetmişlerdi. Bu yüzden Semerkand valisi bulunan İshâk b. Ahmed'e meyilli idiler. Bu sırada Nasr b. Ahmed'in yönetim işlerini ve devletin yükünü Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî yüklenerek işleri yürütmüş, devleti ve yönetimi kontrolü altına almıştı. Çevre vali ve emirlerin Sâmânî devletine tamah, edip hücuma kalkışmalarına ve bu hususstaki faaliyetlerine rağmen Ebû Abdullah el-Ceyhânî ile bazı devlet ricali idareyi yüklenerek durumu kontrol altına aldılar. Nasr b. Ahmed ve dönemi hakkında bkz. en-Narşahî, s. 92 vd; Gerdîzî, s. 329 vd; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 379-380; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 69-70 ve muhtelif yerler); Mîrhond, IV, s. 2826 vd; K.V. Zettersteen, "Nasr b. Ahmet", *İA.*, IX, s. 104]. Tülay Yürekli, *Sâmânîler,* AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 69-83; Usta, *a.g.e.,* s.115-157.

[11] en-Narşahî, s. 92; Gerdîzî, s. 329.

[12] en-Narşahî'nin verdiği bilgiye göre hâdiseden sonra gerekli tedbiri almadığı veya hâdiseyi bizzat tertib ettiği gerekçesiyle Ahmed b. İsmail'i korumakla görevli/memur (gumâşte) olan Ebû'l-Hasan suçlanmıştır. O, Buhârâ'ya getirilip idam edilmiş ve gulâmların bir kısmı olay esnasında öldürülen gulâmların diğeri de yakalanarak öldürülmüştür. Canlarını kurtarabilenler ise Türkistân'a kaçmışlardır. (en-Narşahî, s. 92).

[13] Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* s. 379.

[14] Muhtelif yollarla dergâha alınan gulâmların, özellikle küçük yaşta olanları belli bir eğitim sürecinden geçerdi ve bu bakımdan ileri yaşta olanlar ise çoğu zaman doğrudan muhtelif görevlere verilirdi. Ancak küçük yaşta alınarak yetiştirilen gulâmlar, diğerlerinden daha üstün tutulurdu. Bu durumun temel sebebi, küçük yaştaki gulâmların temelden yetiştirilmesi ve verilen eğitim sonunda velinimeti olan efendisine son derece sadık bir gulâm olarak hizmete hazır olması idi. Bu bakımdan gulâm sistemini uygulayan bütün devletlerde, saraya küçük yaşta alınan gulâmların yetiştirilmesine özel bir önem verilirdi. Bunun yanı sıra Sultan'ın ve sarayın muhafazasında ve merkez ordusunda görev alan gulâmlar da belli bir düzen ve disiplin içinde harp eğitimlerine devam ederlerdi. "Saray"ın en büyük gulâm yetiştirme merkezi ya da mektep idi. Gulâmları yetiştirmek üzere hususî "öğretmen"ler tayin edilirdi. Nizâmü'l-mülk, eserinin bir yerinde "gulâmların -satın alındıkları günden ihtiyarlamış ve yükselmiş oldukları zamana kadar- yetiştirilmeleri ve derecelenmelerinin eski zamanlarda takdire şayan bir düzen içinde olduğunu, fakat şimdilerde bu sistemin temelinden yıkıldığını" söylemekte ve ardından Sâmânîler zamanında uygulanan gulâm eğitimini şu şekilde nakletmektedir: "Satın alınan gulâm, 'bir yıl' yaya olarak alayda (rikâb), zendenecî kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bu bir yıl içinde gizli veya açık ata binmesine emir (izin) yoktu. Bindiği öğrenilirse kendisini iyice cezalandırırlardı. Gulâm bir yıl çizme ile hizmet edince, 'visâkbaşı' 'hâcib'e söyler, 'hâcib' de padişaha bildirirdi. O zaman, ona ham deri kaplı eyerciği, sade deri yuları olan küçük bir Türk atı verirlerdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet edince 'ikinci yıl' ona beline bağladığı bir kılıç (karaçur) verirlerdi. 'Üçüncü yıl' ise atlanma vaktinde bağladığı yay kabı (kırbân) ve okluk (kîş) verirlerdi. 'Dördüncü yıl' daha iyi bir eyer, yıldızlı (kevkeb) bir gem, bir kaftan, üstüne bir halka asmış olduğu bir çomak; 'beşinci yıl', bir 'sâkî' ve beline bir kadeh asmış olan bir 'abdâr' olurdu. 'Altıncı yıl' 'câmedârlık' yapardı. 'Yedinci yıl', ona tek tepeli ve 14 kazıklı bir çadırcık verilirdi. Üç yeni satın alınmış gulâmcığı, onun kıtası (hayl) yaparlardı. Kendisine de 'visâkbaşı' lakabı verirlerdi. Gümüş iplik çekilmiş siyah külahçık ile Gence kaftanı giydirirlerdi. Mevkiini, haşmetini, (atlı) maiyyetini (hayl), rütbesini arttırırlardı ki, nihayet 'haylbaşı' olurdu. Böylece liyakatleri, hünerleri, şecaatleri bütün herkese malum olurdu. Elinden büyük işler gelirdi. İnsan tutucu ve hüdâvendigâr sevici idi. O vakit, 30-40 yaşına varmadıkça, kendisine 'emîrlik' ve 'vâlilik' rütbesi vermezler ve hiçbir işe tayin etmezlerdi." [Nizâmü'l-Mülk, (Türkçe terc. s. 133-134).]

neticelenen tahkîkât ve ta'kîbâttan dolayı da sıkıntıya girmişti.[15] Neyse ki ne efendisini kaybetmiş olması, ne de gulâmlara yönelik tahkîkât ve takîbât, onun ikbâline engel oldu. Zira o, Nizâmü'l-mülk'ün ifadesiyle *"son derece itimada şayan, vefalı, rey ve tedbîr sahibi, adam tutucu, emri altındaki askerleri seven, civanmerd, tuzu ve ekmeği bol, Allah korkusu olan birisi idi"*.[16] Gerek klasik gulâm eğitimi esnasında, gerekse müteferrik vazifelerde gösterdiği başarı ile göz doldurdu. Nasr b. Ahmed tarafından azâd edilen Alptegin, onun ölümünden[17] sonra Sâmânî tahtına oturan Nûh b. Nasr (943-954)[18] döneminde önce emîrlik, daha sonra da Hâcibü'l-hüccâblık[19] makamına kadar yükseldi.

Alptegin'in ikbali, Nûh b. Nasr'ın ölümünden[20] sonra on yaşında iken tahta oturan oğlu Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr (954-961)[21] döneminde

---

[15] Gulâmlar, efendileri sayesinde sadece hayatlarını değil, istikballerini de garantiye alırlar, bir yandan refah içinde yaşamak diğer yandan ise devletin idarî veya askerî teşkilâtında önemli mevkilere gelebilmek şansına kavuşurlardı. Konumlarının muhafazası, parçası oldukları sistemin ve efendilerinin Sultan'ın varlığına ve muhafazasına bağlıdır. İşte bunun için gulâmlar, efendilerine karşı kendi kavminden veya yerli tebaadan daha fazla sadakat gösterirler. "İtaatkâr bir köle (bende) 300 evlattan iyidir. Zira çocuklar babanın ölmesini, köle ise uzun yaşamasını ister" darb-ı meseli, bu durumu çok manidar bir şekilde özetlemektedir. Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 151); Bosworth, "Ghaznavid Military Organization", s. 40-41; Speros Vryonis, "Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri", (Çev. Tuncay Birkan), *Cogito,* 29, (2001), s. 93-114; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* s. 30.

[16] Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 135).

[17] Bazı kaynaklarda Nasr b. Ahmed'in on üç ay süren verem hastalığından sonra 27 Receb 331/6 Nisan 943'te öldüğü zikredilmiştir. [el-Cuzcânî, I, s. 208; es-Sem'ânî, III, s. 202; Mîrhond, IV, s. 2831; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 340)]. Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî ise 12 Ramazan 330 (31 Mayıs 942)'da öldüğünü kaydetmiştir. (Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 381)

[18] I. Nûh olarak bilinen Nûh bin Nasr 331 senesi Şa'bânının başında (Nisan 943) mülke/tahta oturmuş (en-Narşahî, s. 94) ve onun hükümdarlığı Halîfe tarafından onaylanarak Mâverâü'n-nehr ve Horâsân menşuru gönderilmiştir. [el-Cuzcânî, I, s. 209; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 340-341)]

[19] "Bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı" anlamına gelen "hâcib", muhtelif Müslüman Türk devletlerinde mevcut olmuştur. Saraydaki teşrifatı organize ve idare eden, özellikle hükümdarın kabulleri sırasında protokol kurallarını uygulayan ve hükümdar ile devletin ileri gelen erkânı arasında irtibatı sağlayan Emîr-i Hâcib, en büyük saray memuru olup, devlet teşkilâtında vezirden sonraki en yüksek makamdır. Ancak bu görevlerinin dışında askerî vazifeleri de haiz olup aynı zamanda da ordu kumandanıdır. Hâcib'lik hakkında genel bilgi için bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime,* II, (Çev. Zakir Kadirî Urgan), MEB Yay., İstanbul 1997, s. 86-89; el-Kalkaşandî, III/77; V/422-423; *Nizâmü'l-mülk,* (Türkçe terc.), s. 72-73, 134-135; Hasan Enverî, *Istılâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçûkî,* Tahran 2535, s. 20, 29-32; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 33-34, 79-80; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı),* TTK Yay., Ankara 2001, s. 91-93; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* TTK Yay., Ankara 2002, s.130 vd.

[20] Nûh b. Nasr'ın saltanat dönemi genellikle iç meselelerle ve nüfûz sâhibi kumandanların isyanlarıyla geçti. Rebî'ü'l-âhir 343/Ağustos-Eylül 954'de vefat etti. [en-Narşahî, s. 95; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 381; Mîrhond, IV, s. 2840; el-Cuzcânî, I, s. 210; es-Sem'ânî, III, s. 202; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 438); I. Nûh dönemi hakkında ayrıca bkz. Barthold, *Türkistân,* s. 263 vd; Usta, *a.g.e.,* s. 157-193; Yürekli, a.g.t., s. 94-104; C.E. Bosworth, "Nûh I", *EI²,* VIII, s. 109-110; K.V. Zettersteen, "Nûh I", *İA.,* IX, s. 346-347.

[21] Gerdîzî'nin verdiği bilgiye göre Nûh b. Nasr'ın Abdu'l-melik, Ahmed, Nasr ve Abdülaziz isimlerinde dört oğlu olup, kendisinden sonra sıra ile tahta geçmelerini vasiyet etmiş ve bu hususta ümerâ ve erkân-ı devletten bey'at almıştı. (Gerdîzî, s. 349). Müellif Nûh b. Nasr'ın

daha da parladı. Esasen Abdu'l-melik dönemi Sâmânî emîr ve kumandanlarının devlet yönetimindeki nüfûzunun arttığı, devlet siyasetinin bu ümerâ ve erkân-ı devlet arasındaki çatışmalarla şekillendiği bir dönem idi. Sâmânî sarayı ve Abdu'l-melik büyük ölçüde Vezîr Ebû Mansûr Muhammed b. Uzeyr ve Horâsân Sipehsâlârı Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik el-Ferganî'nin nüfûzu altında olmakla beraber, gulâm sisteminden yetişen Türk kökenli kumandanlar da her geçen gün güçlenmekteydi.[22] Abdu'l-melik bunları itaat altına almakta zorlanıyordu. Hepsine karşı mücadele etmenin imkânı yoktu. Bu durumda güçlü bir emîre karşı başka bir güçlü emîri yanına çekmekten, güçlü bir emîri ortadan kaldırmak için başka bir güçlü emîri kullanmaktan başka bir hâl çaresi görünmüyordu.

Abdu'l-melik'in tahta oturduktan sonra karşılaştığı ilk ciddi mesele, babası Nûh b. Nasr döneminde Horâsân'da isyan eden ve hala kontrol altına alınamamış bulunan Ebû Ali b. Muhtâc idi[23].

---

ikinci oğlu Mansûr'un ismini burada zikretmemiş ise de başka bir yerde belirtmiştir. (Gerdîzî, s. 354). el-Cuzcânî ise önce Nûh b. Nasr'ın Abdu'l-melik ve Mansûr olmak üzere iki oğlunun olduğunu zikretmiş, daha sonra ise bunlara Abdulaziz'i de eklemiştir. (el-Cuzcânî, I, s. 209, 213). el-Makdisî ise Nûh b. Nasr'ın üç oğlundan bahsetmekte ve bunların her birini bir emîre emânet ettiğini kaydetmektedir. Müellifin kaydına göre Abdu'l-melik'i Neccâh'a, Mansur'u Fâ'îk el-Hâssa'ya ve Nasr'ı da Zarîf adındaki komutana teslim etmiştir. (el-Makdisî, I, s. 124). Kardeşlerin en büyüğü Abdu'l-melik olup babası öldüğünde on yaşında iken tahta geçmişti. (en-Narşahî, s. 95.)

22 Sâmânîlerin hüküm sürdüğü bölgelerde Türk şehirleri ve yoğun bir Türk nüfusu bulunmaktaydı. Dolayısıyla muhtelif Ortaçağ İslam devletlerinde olduğu gibi Sâmânî ordusunda da Türklerin bulunduğu, birçok Türk emîrin çeşitli askerî görevlerde ve devlet hizmetinde bulunduğu görülmektedir. Alptegin'in de aralarında bulunduğu bu Türk kökenli emîrlerden bazıları Hüsâmü'd-devle Ebû'l-Abbâs Taş, Begtüzün, Fâ'îk el-Hâssa ile Sîmcûrîler ailesidir. Bunlar hakkında toplu bilgi için bkz. Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I,* (Çev. Neşet Çağatay) Ankara 1964, s. 156; Richard N. Frye, "The Sâmânids", *The Cambridge History of Iran,* IV, Cambridge, 1993, IV, s. 152; C.E. Bosworth, "The Early Ghaznavids", *The Cambridge History of Iran, IV, (From the Arab Invasion to the Saljuqs),* (Edited by R.N. Frye), Cambridge University Press, 1975, s. 162-164; Erdoğan Merçil, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi,* (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı: 35, (1994), s. 253-266; Aynı yazar, "Sîmcûrîler I-Simcûr ed-Devatî", *İÜ Tarih Dergisi,* Sayı: 32, (1979), s. 71-88; Aynı yazar, "Sîmcûrîler II-İbrahim b.Simcûr", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10-11, (1981), s.91-96; Aynı yazar, "Sîmcûrîler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr", *İÜ Tarih Dergisi,* Sayı: 33, (1982), s. 115-132, Aynı yazar, "Sîmcûrîler IV-Ebû Ali b Ebûl-Hasan Sîmcûr", *Belleten,* XLIX/195, (1985), s. 547-567.

23 Kaynaklarda Ebû Ali el-Çagânî veya Isfahânî olarak da geçen Ebû Ali b.Muhtâc, X. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar Mâverâü'n-nehr'in Çagâniyân bölgesinde hüküm süren Muhtâcoğulları hanedanındandır. Bu sülaleden Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer b. Muhtâc, önemli Sâmânî kumandanlarından biri idi. II. Nasr döneminde birçok hadisede görev aldıktan sonra hastalandı ve yerine oğlu Ebû Ali Ahmed Horâsân orduları kumandanlığına getirdi (324/936). Ebû Bekir Muhammed 329'da (941) öldü ve Çagâniyân'da defnedildi. Ebû Ali Ahmed, Horâsân'a geldiğinde ilk işi Deylemli mahallî kuvvetlere Sâmânî Devleti'nin üstünlüğünü yeniden kabul ettirmek oldu. Daha sonra bölgenin başşehri Cürcân'a yürüyüp yedi ay süren bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirdi (328/940). Büveyhîler, Ebû Ali'yi sürekli olarak Ziyârîler'den Veşmgîr üzerine harekete teşvik ediyorlardı. Ebû Ali, 329 yılı Muharreminde (Ekim 940) Büveyhîlerle anlaşıp Veşmgîr"in yönetimindeki Rey'e yürüdü. Onun Büveyhîler ile ittifak yaptığını haber alan Veşmgîr de Mâkân b. Kâkî ile anlaştı. İki taraf Rey civarındaki İshâk-âbâd'da savaşa tutuştu (21 Rebî'ü'l-evvel 329/24 Aralık 940). Mâkân savaş sırasında öldü, Veşmgîr Taberistân'a kaçtı. Rey'e sahip olan Ebû Ali kışı burada geçirdi. Ertesi yıl Zencan, Ebher, Kazvin, Kum, Kerec, Nihâvend ve Dînever gibi şehirleri

Abdu'l-melik, Ebû Ali'nin üzerine leşkerkeş ve Horâsân Sipehsâlârı olan Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik'i gönderdi. Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik, Nûh b. Nasr döneminde Ebû Ali b. Muhtâc'ın azledilmesinden sonra Horâsân Sipehsâlârı olarak tayin edilmiş ve Nûh b. Nasr'ın ölümünden sonra tahta Abdu'l-melik'in oturmasında rolü olmuştu. Bu yüzden Abdu'l-melik, Sâmânîler Devleti'nin en önemli mevkilerinden biri olan Horâsân Sipehsâlârlığını, itimadını kazanmış olan Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik'den almamıştı. O aynı zamanda da ordu kumandanı (leşkerkeş) idi.[24]

Abdu'l-melik'in emriyle Horâsân'a yürüyen Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik, Ebû Ali'yi mağlup ederek bölgeye hâkim oldu (Şaban 343/Aralık 954).[25] Ancak kısa bir süre sonra maiyyetine (haşem) kötü davrandığı ve onların ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesiyle itham edildi.[26] Durumdan haberdar olan Abdu'l-melik, Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik'i Buhârâ'ya çağırdı. Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik, otuz yedi kumândân (sâlâr) ile birlikte Buhârâ'ya geldi (Ramazan 345/Aralık 956-Ocak 957). Kendisine hil'at giydirilip yanındaki emîrler geri gönderildi. Abdu'l-melik'in huzuruna çıktığında sol tarafında Hazînedâr Fetegîn sağ tarafında ise Hâcib Alptegin bulunuyordu. O sırada beklenmedik bir şey oldu. Ebû Sa'îd Bekr b. Mâlik, Abdu'l-melik'in huzurunda oturmak istedi. Bunun üzerine yanında bulunan Alptegin onu yere düşürdü. Hemen üzerine atılıp harbe ve kılıç darbeleriyle onu öldürdüler ve Abdu'l-melik'in önünde başını kestiler (345/956-957).[27] Ardından Vezîr Ebû Mansûr b. Uzeyr azledilip yerine Ebû Ca'fer b. Muhammed el-Hüseyn el-Utbî getirildi. Boşalan Horâsân Sipehsâlârlığı da Ebû'l Hasan Muhammed b. İbrahim Sîmcûrî'ye verildi.[28] Ancak her ikisinin de görevi uzun sürmedi. Vezîr Ebû Ca'fer b. Muhammed el-Hüseyn el-Utbî devlet emvâl ve hazînesini sarf ettiği gerekçesiyle azledilerek

zapt etti. Onun başarıları sayesinde Sâmânî Devleti batı yönünde en geniş sınırlara ulaştı. Ebû Ali, daha sonra Veşmgîr Sârî'yi ele geçirince Mâkân b. Kâkînin amcası Hasan b. Fîrûzân ile birlikte Sârî'yi kuşattı. Veşmgîr'in Sâmânîler'e itaatini sağlayıp Horâsân'a döndü. Öte yandan Emîr Nasr'ın ölümünden sonra kumandanları arasında anlaşmazlıklar çıktı (331/943). Yeni emîr I. Nûh, Ebû Ali'ye Büveyhîler'in zapt ettiği geri almasını emretti. Ordusunun bir kısmının ihaneti yüzündenden mağlûp olan Ebû Ali, daha sonra tekrar Rey üzerine yürüdü. Rüknü'd-devle onun kalabalık bir orduyla geldiğini öğrenince şehri terk etti. Ebû Ali Rey'i ele geçirdi ve Kuzey Cibâl'in diğer yerleşim merkezlerine de hâkim oldu. Bu sırada Emîr Nûh'un, Nîşâbur'da bulunduğu sırada halktan bir topluluk Ebû Ali ve adamlarının hırsızlık ve tecavüzlerinden şikâyetçi oldular. Ebû Ali'nin Buhârâ'da olmamasından faydalanan düşmanları onun halka karşı kötü tutumunu öne sürerek Emîr Nûh'un gözünden düşürmeyi başarmışlardı. Nûh da Ebû Ali'yi görevinden aldı ve onun yerine İbrahim b. Sîmcûr'u tayin etti (333/945). Bu tayin, Ebû Ali'nin isyânına sebep oldu. [İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s.380-381, 392-393, 397); Erdoğan Merçil, "Muhtâcoğulları", *DİA.*, XXXI, s. 50-51; Richard N. Frye, "The Sâmânids", s. 1151-152].

[24] el-Cuzcânî, I, s. 210; Gerdîzî, s. 349.

[25] Gerdîzî, s. 350; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 438).

[26] Gerdîzî, 352.

[27] el-Makdisî, I, s. 124.

[28] Gerdîzî, 352; Usta, *a.g.e.,* s. 200. [Ebû'l Hasan Muhammed b. İbrahim Sîmcûrî'nin sipehsâlârlık ahd ve menşûru (livâ-i sipehsâlârî) Alptegin'in oğlu İbrahim ile 347/957 senesinde gönderilmişti (Gerdîzî, aynı yer)].

yerine Ebû Mansûr Yûsuf b. İshâk tayin edildi (348/959-960). Horâsân Sipehsâlârı Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrahim el-Sîmcûrî de Horâsân Sipehsâlârlarının merkezi konumunda olan Nîşâbûr'da halka zulmetmesi sebebiyle azledilerek yerine Ebû Mansûr Muhammed b. Abdu'r-rezzâk getirildi (349/960-961).[29]

Bu hâdiseler sonrasında devletin askerî ve idarî teşkilatında yer alan İranlı devlet adamları tamamen tasfiye edilmiş, Sâmânîler Devleti Türk kökenli emîrlerin nüfûzuna girmiş bulunuyordu. Alptegin, Sâmânî sarayını tamamen kontrolüne almış ve Abdu'l-melik üzerindeki etkisini artırmıştı. Abdu'l-melik'ten Vezîr Ebû Mansûr Yûsuf b. İshâk'ı azletmesini ve onun yerine Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'amî'yi[30] tayin etmesini istedi. Çaresiz kalan Abdu'l-melik, Alptegin'in bu isteğini yerine getirdi ve vezîrini azlederek yerine el-Bel'amî'yi atadı.[31]

Alptegin ile el-Bel'amî, aralarında anlaşmışlardı. el-Bel'amî, Alptegin ile istişare etmeden hiçbir şey yapmıyordu. Bunu gören Abdu'l-melik, Alptegin ve onunla birlikte hareket eden emîrlerin kendisi ve Sâmânî sarayı üzerindeki nüfûzundan rahatsız olmaya başlamıştı. Bu yüzden onun nüfûzunu kırmak için tedbir düşünmeye başladı. Alptegin de bu durumun farkına varmış olmalı ki, artık Abdu'l-melik'in meclislerine daha az gidiyordu.[32]

Bu sırada Abdu'l-melik, Sâmânî Devleti'nin ileri gelen Türk emîrlerden olan Nectegin'i öldürttü (349/960-961). Abdu'l-melik belki de Türk emîrlerin devlet üzerindeki nüfûzunu azaltmak istemişti. Ancak durum

---

29 Gerdîzî, 352-353.

30 Târîh-i Taberî tercümesiyle meşhur olan Sâmânî veziri. Emîrek diye anılan ve Ebû'l-Fazl Muhammed-i Bel'amî'nin oğlu olduğu için Bel'amî-yi Kûçek de denilen Ebû Alî-yi Bel'amî, Sâmânîlerden Abdu'l-melik b. Nûh'un (954-961) son zamanlarında vezir oldu ve Mansûr b. Nûh devrinde de (961-976) aynı görevde kaldı. İkinci hükûmdar dönemindeki vezirliğini Alptegin sayesinde elde etmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Gerdîzî'ye göre Cemâziyelâhir 363'te (Mart 974) vezir iken ölmüştür. Utbî'ye göre ise, Nûh b. Mansûr tarafından 382'de (992) tekrar vezir tayin edilmiş ve aynı yıl görevinden ayrılmıştır. Ancak Utbî onun ölüm tarihini zikretmez. Muhtemelen 992-997 yılları arasında vefat etmiştir. Nizâmü'l-mülk kendisinden yetenekli bir devlet adamı olarak söz eder. Bel'amî, Mansûr b. Nûh adına yaptığı *Târîh-i Taberî* tercümesinde eseri büyük ölçüde kısaltmakla beraber başka hiçbir kaynakta bulunmayan bazı orijinal bilgiler de ilâve etmiştir. Bundan dolayı yeni Farsçanın en eski örneği olan bu tercümeye *Târîh-i Bel'amî* denilmiştir. Eserin Bel'amî'nin emriyle oluşturulan bir heyet tarafından çevrilmiş olması da muhtemeldir. *Târîh-i Bel'amî* yani *Tercüme-i Târîh-i Taberî,* ilk defa 1291'de Leknev'de tek cilt halinde yayımlanmış, daha sonra İran tarihine ait bölümleri Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337 hş). Ayrıca Melikü'ş-şuarâ Bahâr'ın tashihleri (Tahran 1341 hş) ve Müctebâ Mînovî'nin önsözüyle tekrar yayımlanmıştır (Tahran 1345 hş). Muhammed Rûşen de bazı notlar ve bir fihrist ekleyerek eseri *Târîhnâme-i Taberî* adıyla üç cilt halinde neşretmiştir. *Târîh-i Bel'amî* Vâhidî-yi Belhî tarafından 928'de (1522) Doğu Türkçesi'ne, birkaç defa da meçhul kişiler tarafından *Taberî-i Kebîr Tercümesi* adıyla üç cilt (1260 baskısı beş cilt) halinde Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiş ve 1260, 1288, 1290, 1292, 1327-1328 yıllarında İstanbul'da basılmıştır. Ebû Ali el-Bel'amî hakkında bkz. D.M. Dunlop, "Bal'amî", *EI²,* I, s. 984-985; W. Barthold, "Bel'âmî", *İA.,* II, s. 465-466; Tahsin Yazıcı, "Bel'âmî, Ebû Ali", *DİA.,* V, s. 390; Usta, *a.g.e.,* s. 579-580.

31 Gerdîzî, s. 353-354.

32 Gerdîzî, s. 354; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 2.

beklediği gibi olmadı. Zira bu durum Horâsân'da büyük kargaşaya yol açtı.[33] Diğer yandan Alptegin'in kendisi ve saray üzerindeki nüfûzunu azaltmak için de bir yol bulmuştu. Onu payitaht dışında bir yere görevlendirecek ve böylece saraydan uzaklaştıracaktı. Bunun için Alptegin'e Belh âmilliği görevini vererek Belh'e gitmesini emretti. Hâcibü'l-hüccâblık gibi yüksek bir mevkide bulunan Alptegin, *"Hâl-i hâzırda Hâcibü'l-hücâb olduğumdan, âmilliği kesinlikle kabul etmem"* diyerek Hâcibü'l-hücâblıktan daha düşük bir makam olan Belh âmilliğini reddetti. Abdu'l-melik, -Alptegin'den çekindiği için mi, yoksa onu payitahttan uzaklaştırabilmek için mi bilinmez- Ebû Mansûr Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'ı azledip onu Sâmânî Devleti'nin en yüksek askerî mevkii olan Horâsân Sipehsâlârlığına tayin etti. Alptegin görevi kabul edip Nîşâbûr'a gitti (20 Zi'l-hicce 349/10 Şubat 961). Bununla beraber Sâmânî sarayındaki nüfûzu, bütün devlet işleri hakkında kendisini bilgilendirmesi ve her konuyu kendisiyle istişare etmesi konusunda anlaşmış olduğu Vezîr el-Bel'amî sayesinde devam etti.[34]

Bu hâdisenin üzerinden fazla geçmemişti ki Abdu'l-melik'in çevgân oynadığı sırada attan düşerek öldüğü haberi duyuldu (Şevval 350/23 Kasım 961).[35] Gerdîzî'ye göre Alptegin ona içerisinde atların da bulunduğu birtakım hediyeler göndermişti. Abdu'l-melik meydanda çevgân oynarken teker teker Alptegin'in hediye olarak gönderdiği atlara biniyordu. Bir miktar şarap içmişti. O atlardan biri Abdu'l-melik'i sırtından attı ve yere düşürdü. Başı ve boynu yaralanan/kırılan Abdu'l-melik'i yerden kaldırdıklarında ölmüştü.[36]

Abdu'l-melik'in beklenmedik ölümü, Sâmânî tahtına kimin oturacağı konusunda tartışmaya sebep oldu. Esasen vaktiyle Nûh b. Nasr, oğullarının yaş sırasına göre sıra ile tahta geçmelerini vasiyet etmiş ve bu hususta ümerâ ve erkân-ı devletten bey'at almıştı.[37] Dolayısıyla Abdu'l-melik'ten sonra ikinci oğlu Mansûr'un tahta geçmesi gerekiyordu. Bundan

---

33 İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 459).

34 Gerdîzî, s. 354; Merçil, *Gazneliler Devleti,* s. 2; C.E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia,* Volume: IV, Part: I*, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century),* (Eds. M.S. Asimov and C.E. Bosworth), Unesco 1996, s. 95-96; Yürekli, a.g.t., s. 105-106; Aynı yazar, Bosworth, "The Early Ghaznavids", s. 164-165; Usta, *a.g.e.,* s. 201-202.

35 en-Narşahî'ye göre 350 senesi Şevvâlinin sekizinci Çarşamba gününün gecesi (20 Kasım 961); Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'ye göre 350 Şevvâlinin ortasında (22 Kasım 961); İbnü'l-Esîr'e göre üç yüz elli senesi Şevvâl ayının on birinci Perşembe günü (23 Kasım 961). [en-Narşahî, s. 96; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 381; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc. VIII, s. 462)]. Ayrıca bkz. es-Sem'ânî, III, s. 202; el-Cuzcânî, I, s. 210; Mîrhond, IV, s. 2841-2842; Barthold, *Türkistân,* s. 269; Aynı yazar, "Abdu'l-melik", *İA.,* I, s. 97; Abdülkerim Özaydın, "Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr", *DİA.,* I, s. 272; Yürekli, a.g.t., s. 106; Usta, *a.g.e.,* s. 203.

36 Gerdîzî, s. 354. [el-Cuzcânî Abdu'l-melik'in attan düştükten sonra öldürüldüğünü zikreder. (el-Cuzcânî, I, s. 210). en-Narşahî ise attan düştüğü günün gecesi öldüğünü kaydetmiştir. (en-Narşahî, s. 96).

37 Gerdîzî, s. 349.

dolayı devlet erkânının büyük bir kısmı Nûh b. Nasr'ın diğer oğlu yani Abdu'l-melik'in kardeşi Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un tahta oturması gerektiği düşüncesindeydi. Ancak Abdu'l-melik'in oğlu Nasr'ı[38] destekleyenler de bulunmaktaydı.[39]

Bu hengâmede Vezîr el-Bel'amî, ümerâ ve erkân-ı devletin bir kısmı Nîşâbûr'da bulunan Alptegin'e bir mektup göndererek Abdu'l-melik'in yerine kimin tahta oturtulması gerektiğini sordular. Alptegin, Abdu'l-melik'in oğlu Nasr'ın hükümdarlık için daha münasip olduğunu bildirdi.[40] Bunun üzerine el-Bel'amî Nasr b. Abdu'l-melik'i tahta oturttu. Ancak diğer devlet erkânı tahtın Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un hakkı olduğunda ısrarcıydılar. Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un hâcibi olan Türk emîr Fâ'ik el-Hâssa'nın başını çektiği devlet erkânı anlaşarak, Nasr'ı tahttan indirdiler ve Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'a bey'at ettiler (Şevvâl 350/Kasım 961).[41] Nasr sadece bir gün tahtta kalabilmişti.[42] Artık Sâmânî sarayı Fâ'ik el-Hâssa ve ona bağlı emîrlerin nüfûzu altındaydı. Hâdiselerin hâmisi Alptegin ve dolayısıyla kendisinin aleyhinde geliştiğini gören el-Bel'amî de durumu kabullendi.

Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un iktidarını kabul etmeyen sadece Alptegin kalmıştı. Bu durumda, Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un Alptegin'e karşı

---

38 Abdu'l-melik'in oğlunun adının Nasr olduğunu sadece el-Makdisî zikretmiş olup, diğer kaynaklarda bu konuda bilgi bulunmamaktadır (el-Makdisî, I, s. 124).

39 Nizâmü'l-mülk, hâdiselerin Abdu'l-melik yerine hatalı olarak Nuh b. Nasr'ın ölümünden sonra meydana geldiğini, ölen emîrin 30 yaşında bir kardeşi ile 16 yaşında bir oğlu olduğunu kaydetmiştir. Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 138). Hâlbuki Abdu'l-melik'in 17 yaşında öldüğü göz önüne alındığında kendisinden küçük kardeşi Mansûr'un 15 veya 16, oğlu Nasr'ın ise henüz iki üç yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.

40 Alptegin'in hangi aday lehine görüş beyan ettiği konusunda kaynaklar farklı bilgi vermişlerdir. Gerdîzî, Alptegin'in isim vermeden oğullarından birinin geçmesinin daha uygun olduğunu (Gerdîzî, s. 355), el-Cuzcânî *"oğul, tahtta birâderden daha öncedir"* diyerek yine isim vermeden Abdu'l-melik'in oğluna işaret ettiğini kaydetmektedir. (el-Cuzcânî, I, s. 211). en-Narşahî, Alptegin'in Emîr Reşîd'in yani Ebû Sâlih Mansûr'un tahta oturduğunu duyunca onu yakalamak için Buhârâ'ya hareket ettiğini zikretmekle beraber, Mansûr'a karşı kimi desteklediğini kaydetmemiştir. (en-Narşahî, s. 96). Nizâmü'l-mülk ise hâdiseyi şu şekilde zikreder: "(Bu sırada) Alptegin Nişâbûr'da idi. Büyükler ve ümerâ-i hâss, Buhârâ'dan Alptegin'e bir haberci (kâsıd) gönderdiler ve şöyle bir hadise oldu: "Padişah ortadan kalktı, baş ve ayak kalmadı; onun 30 yaşında bir (kardeşi ve 16 yaşında bir oğlu kalmıştır; padişahlığa kimi getirmemizi emredersin? Zira bu memleketin dayanağı sensin" dediler. (Alptegin), "Her ikisi de tahta ve saltanat (mülk)a layıktır. Keza (her ikisi de) bizim efendilerimizin oğludur. Ama (ölen) melikin kardeşi pişmiştir, zamanın soğuğunu, sıcağını tatmıştır (tecrübelidir); herkesi iyi tanır, her birinin kudretini, mevkiini iyi bilir; herkesin saygısını yerine getirir. Melikin oğlu küçüktür, cihanı görmemiştir (tecrübesizdir). Ordu mensuplarını iyi (elde) tutamamasından korkarım; padişahlık ve saltanat (mülk) işini bilmez. (Ölen) melikin kardeşini (tahta) oturtmaları daha doğrudur" diye kendi habercisi (kâsıd) ile mektup gönderdi. Bu mahiyette başka bir mektup daha yazdı ve ertesi gün gönderdi. Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 138). Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî ile Mîrhond'a göre de Alptegin, Mansûr çok genç olduğundan, tahta onun amcasının geçmesini ihtiyar etmiştir. [Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382; Mîrhond, IV, s. 2841].

41 Gerdîzî, s. 355; en-Narşahî, s. 96; el-Cuzcânî, I, s. 211; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382; Mîrhond, IV, s. 2843-2844; Barthold, *Türkistân, a.g.e.,* s. 269-270; Frye, "The Sâmânids", s. 152; C.E. Bosworth, "Sâmânids", *EI.,* VIII, Leiden, 1995, s. 1027-1028; Erdoğan Merçil, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", s. 260-261; Yürekli, a.g.t., s. 107.

42 el-Makdisî, I, s. 124.

bir harekâta girişeceği aşikârdı. Bu sırada Alptegin, Abdu'l-melik'in oğlu Nasr'ın tahttan uzaklaştırıldığını ve Sâmânî tahtına Emîr-i Sedîd Mansûr b. Nûh'un oturduğunu öğrenmiş ve Buhârâ'ya yürümeye karar vermişti. Zira tahta oturan Mansûr'un, Nasr'ı desteklemesinden dolayı kendisi hakkında olumlu düşünceler içerisinde olmayacağını biliyordu. Nitekim başta Fâ'ik el-Hassa olmak üzere Buhârâ'da bulunan muhâlifleri Ebû Sâlih Mansûr'a sürekli Alptegin aleyhinde telkinlerde bulunuyorlar, *"Alptegin'i öldürmedikçe padişahlıkta müstakil olamazsın, fermanın yürümez. Elli yıldır Horâsân'a o padişahlık ediyor, servet (mâl) ve zenginlik yığıyor. Askerler hep onun sözüne kulak veriyorlar. Onu yakalarsan, (O'nun serveti ile) senin hazinelerin dolar, gönlün huzura kavuşur"* diyerek onu ortadan kaldırması için teşvik ediyorlardı.[43]

Gerdîzî Alptegin'in Buhârâ'ya yürümeden önce vaktiyle Horâsân sipehsâlârlığı yapmış olan Tûs'da bulunan Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'a elçi göndererek onunla anlaşmak istedi.

---

[43] Nizâmü'l-mülk, diğer kaynakların aksine Alptegin'i hâdiseleri yönlendiren olarak değil, kendisi dışında gelişen hâdiselerin kurbanı olarak nitelendirmekte ve Buhârâ'ya hareketinin sebebini Ebû Sâlih Mansûr'un daveti olarak göstermektedir. Öyle ki, onun kayıtlarına göre Alptegin'in taht değişiminde hiçbir etkisi olmamış, aradaki fesatçılar onun ile emîrin arasını açarak bir komplo kurmuşlar ve onu ortadan kaldırabilmek için Buhârâ'ya davet etmişlerdir. Ancak vaktiyle Barthold'un da belirttiği üzere Nizâmü'l-mülk'ün bu yaklaşımı, hâdiseleri Alptegin'in lehinde değerlendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Müellifin hâdiseyle ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir: "...Beş gün geçince, bir haberci geldi ve (ölen) melikin oğlunu padişahlığa getirdikleri müjdesini verdi. (Alptegin), göndermiş olduğu o iki mektuptan dolayı, (zihnen) karmakarışık oldu; "Onlar (ne) rezillerdir! Mademki, kendi reyleriyle iş yaptılar, niçin benimle, meşveret ettiler. Zira her ilki melikzâde de benim gözümün nurudur. Yazılarım/mektuplarım oraya varınca, melikin oğlunun bana kırılmasından, hakkımda kalbinde kinin yer etmesinden; garez sahiplerinin söz söylemek gücünü bulmalarından ve oğulu bana kışkırtmalarından korkarım" dedi ve o iki haberciye Ceyhun'dan geçmeden yetişmeleri ve geri döndürmeleri için derhal 5 hecin devesi gönderdi. (Hecin develerine binenler) süratle gittiler. Birine Âmuy (Âmul) çölünde yetiştiler, (fakat), öteki Ceyhun'u geçmiş idi. Alptegin'in yazısı Buhârâ'ya ulaşınca, melikin oğlu ve onun taraftarlarının hoşuna gitmedi: (Onlar) "Alptegin kardeşini işaret etmekle iyi etmedi; babanın mirasının (kardeşe değil), oğula düştüğünü anlamadı" dediler. Her gün bu çeşit sözler söylüyorlardı ki, nihayet (ölen) melikin oğlunun kalbi Alptegin'e kırıldı. Alptegin ise, birçok özürler diliyor, bendeliklerini gösteren (yazılar) yazıyor, (itaatinin nişanesi olan) hediyeler gönderiyordu. Ancak melikzâdenin gönlündeki sisi hiçbir şekilde kaldıramıyordu. (Üstelik), garez sahipleri, fesadlık yapıyorlar (ve böylece) gerginlik ve kin artıyordu. ...Mansûr'un padişahlığından, 6 yıl geçtiği, Alptegin paralar sarf ettiği, mümkün olan her gayreti gösterdiği halde, garez sahiplerinin sözleri yüzünden Mansûr b. Nûh'un gönlünü asla elde edemiyordu. Payitaht Buhârâ'da olup biteni, vekildârlar Alptegin'e haber verirlerdi, name ve mektup yazarlardı. Nihayet fesadcılar Mânsur b. Nuh'a, (Sen) "Alptegin'i öldürmedikçe, padişahlıkta müstakil olamazsın, fermanın yürümez: Elli yıldır Horâsân'a o padişahlık ediyor, servet (mâl) ve zenginlik yığıyor; askerler, hep onun sözüne kulak veriyorlar. Onu yakalarsan, (onun serveti ile) senin hazin ellerin dolar, gönlün huzura kavuşur, işin doğrusu şudur: Onu dergâha çağır (ve çağırırken de) şöyle de: "Biz memleket tahtına oturmuş bulunduğumuzdan beri, sen dergâha gelmedin ve ahdi tazelemedin. Biz ise (seni görmeye) hevesliyiz. Zira sen bizim için baba yerindesin; devletimiz ve sistemimiz seninle süslenmiştir. Yapılmakta olan bu kadar dedikodu, hep senin huzurumuza gelmemendendir. Dergâha mümkün olduğu kadar çabuk gelmen, dergâhımızda iyi olmayan her ne varsa, düzene koyman lazımdır ki, sana olan itimadımız artsın; garez sahiplerinin sözleri kesilsin." (Alptegin) buraya geldiği zaman onu halvete davet edersin ve başını koparmalarını emredersin" dediler. Sonra, Emîr Mansûr, söyledikleri gibi yaptı. Haberci (kâsıd) gönderdi ve onu dergâha çağırdı. Sâhib-i haberler bu durumu "seni niçin çağırıyor?" diye yazdılar. Alptegin, "ordu hazırlayınız, Buhârâ'ya gidiyoruz" diye ilan etti. Horâsân'dan çıktı ve Serahs'a geldi...." Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 138-140).

Ancak bu sırada Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh Alptegin'i Horâsân sipehsâlârlığından azledip yerine Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'ı tayin etmiş ve yeni Horâsân sipehsâlârı Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'ın Alptegin'in üzerine yürümesini buyurmuştu. Muhammed b. Abdu'r-rezzâk, Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'un kendisine Horâsân sipehsâlârlının verdiğini ve Alptegin ile savaşmayı emrettiğini Alptegin'in elçileri ile görüştüğü esnada gelen menşûrla öğrendi. Bunun üzerine Alptegin ile yaptığı görüşmeleri kesti. Alptegin büsbütün yalnız kalmıştı. Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'ın harekete geçmesini beklemeden durumu kuvvet kullanmak suretiyle kendi lehine çevirmekten başka çaresi yoktu. Zi'l-ka'de 350/Aralık 961-Ocak 962'de Buhârâ'ya yürümek üzere Nîşâbûr'dan ayrıldı. Bunun üzerine Muhammed b. Abdu'r-rezzâk da harekete geçip Alptegin'i takibe başladı. Alptegin, Ceyhun kıyılarına ulaştığı sırada ordusunda karışıklık baş gösterdi. Zira Ebû Sâlih Mansûr b Nûh, Alptegin'in ordusunda bulunan kumandanlara (serhengân) Alptegin aleyhinde mektuplar göndermiş ve onu gâsıb olarak ilan etmişti.[44] Bu durum Alptegin'i daha da sıkıntıya soktu. Zira kendisini hareketinde destekleyen başka hiçbir kuvvet olmadığı gibi, şimdi kendi ordusunda da bir isyan başlayabilirdi. Kendisine bağlılığını sorgulamaya başladığı bu orduyla Buhârâ önlerine ulaşsa bile, son anda kendisini yalnız bırakabilirlerdi. Bu yüzden Buhârâ'ya yürümekten vazgeçti. Ancak Nîşâbûr'a da dönemezdi. Hatta Horâsân'da kalması dahi kendisi açısından tehlikeli idi. Şartları ve gelişmeleri değerlendiren Alptegin, yeni faaliyet alanı olarak Gazne'yi belirlerdi.[45]

Vakit geçirmeden kararını ordusunda bulunan kumandanlara açtı.[46]

---

[44] Gerdîzî, s. 356; Merçil, "Sâmânîler Devletinde Türkler", s. 261; Yürekli, a.g.t., s. 97-99; Usta, *a.g.e.,* s. 207-208.

[45] Alptegin'in yeni faaliyet alanı olarak Gazne'yi belirlemesinin sebebi şuydu: Batı bölgeleri, Fars, Kirman Büveyhîlerin elinde idi. Buralarda herhangi bir şekilde hâkimiyet kurabilmesi zordu. Ancak, güneyde Gazne şehri bu sırada pek de güçlü olmayan mahalli bir hanedanın elinde bulunuyordu. Ele geçirilmesi diğer yerlere nazaran daha kolaydı. Ayrıca Gazne'den, gayri müslim Hindistan topraklarına yapacağı sefer ve akınlarda elde edeceği zengin ganimetlerle rahatlıkla güçlenebilirdi. Gerek bu zenginliklerin cazibesi ve gerekse gaza amacıyla yanına gelecek olan insanlar vasıtasıyla asker ihtiyacı da fazlasıyla karşılanabilirdi (Usta, *a.g.e.,* s. 207-208).

[46] Nizâmü'l-mülk ve Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, Alptegin'in Buhârâ'ya tahta oturmasından altı sene sonra Ebû Sâlih Mansûr'un daveti üzerine Buhârâ'ya doğru hareket ettiğini, fakat Alptegin'in Mansûr'un kendisini çağırmasının hayra alamet olmayıp kendisini öldürteceğini bildiğini, bu yüzden emîrleri ile durumu müzakere ettiğini zikretmişlerdir. Ancak Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî "emîrler ile (onları) denemek/sınamak için Mansûr'un aleyhinde konuştu. Emîrlerin hepsi Alptegin'e muhalefet ettiler/karşı çıktılar. Tuz ekmek hakkına ri'âyet ettiler" derken (Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, s. 382), Nizâmü'l-mülk emîrlerin tamamının Alptegin'i desteklediklerini, hatta "Bu işin çaresi kılıçtan başka (bir şey) değildir. Zira kendisinin kalbinde senin hakkında bu olduktan sonra, biz dahi kendisinden ne ümit ederiz? Çünkü senin yerine başka bir kimse olsaydı, bu saltanatı onların elinden alırdı. Biz hepimiz, seni biliriz, seni tanırız. Zira biz bu rızka (nânpâre), mevkie, haşmete ve vilayete senin devletin sayesinde sahibiz. Senden bir kimse olduk; biz hepimiz seninleyiz. Horâsân, Irak, Hârezm, Nîm-Rûz sana teslim edilmiştir. Mansûr b. Nûh'u terk ettiğini söyle ve padişahlıkla tahta otur. Biz hepimiz sana itaatli ve emrine amadeyiz. Eğer istersen, Buhârâ'yı ve Semerkand'ı ona bırak; eğer istersen saltanatı da al" dediklerini ve tam bir ordunun onunla olduğunu kaydetmiştir. [Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s.141)].

"Eğer bundan sonra yiyeceğim bir ekmek varsa, geri kalan ömrümü hoş geçireyim, ahir ömrümde kılıcımı Müslümanlara karşı değil, kâfirlere karşı çekeyim ki, ahiret sevabını bulayım. Şimdi, ey ordu emirleri biliniz ki, Horâsân, Irak ve Mâverâü'n-nehr padişahlığı, Emîr Mansûr'undur. Sizin hepiniz Emîr Mansûr'un ordususunuz. Ben sizi kendisi için tutuyordum. Kalkınız, onun dergâhına gidiniz, onu görünüz, (tayin) fermanlarınızı (menşûr) yenileyiniz ve tekrar hizmetinizin başında olunuz. Zira ben Hindistan'a gidip, gaza ve cihat ile meşgul olacağım. Eğer öldürülürsem şehit olurum. Eğer İslâm'ı yüceltmeye muvaffak olursam, cenneti, aziz ve celil olan Tanrı'nın hoşnutluğunu umarım"

diyerek onları geri dönüp Sâmânîlerin hizmetine girmek ya da kendisiyle birlikte hareket etmek konusunda serbest bıraktı.[47]

Şeref Muhammed el-Erzanî liderliğindeki bir grup Buhârâ'ya dönüp tekrar Sâmânî hizmetine girmek istediler. Kendisi de yanında kalan üç bin kişi ile birlikte Gazne'ye geçmek üzere Belh'e geldi.[48] Burada etrafa haber göndererek gaza etmek isteyen kimselerin kendisine katılmasını istedi. Ancak bu sırada Nizâmü'l-mülk'ün ifadesiyle iftiracılar ve garez sahipleri Ebû Sâlih Mansûr'a Alptegin aleyhine telkinlerde bulundular. *"Alptegin ihtiyar bir kurttur. Onu helak etmedikçe kendisinden emin olamazsın. Onu yakalamaları ve önüne getirmeleri için arkasından iyi bir ordu göndermelisin"* diyerek Alptegin üzerine kuvvet göndermeye ikna ettiler.[49] Ebû Sâlih Mansûr, Eş'as bin Muhammed komutasında 15-16 bin kişiden oluşan kalabalık bir orduyu Alptegin'in üzerine gönderdi.[50]

Nizâmü'l-mülk, Sâmânî kuvvetleriyle Alptegin arasında Rebiülevvel 351/Nisan 962 tarihinde meydana gelen savaşı şu şekilde anlatmaktadır: Sâmânî ordusu tam teçhizatlı 16.000 kişilik atlı ile Buhârâ'dan Belh'e yöneldi. Ordu Tirmiz'e varıp Ceyhun'dan geçmeye kalkıştığı zaman, Alptegin Belh'den çıktı ve Hulm'a gitti. Belh ile Hulm arasında dört fersah uzunluğunda dar bir dere olup ona Hulm Boğazı/Geçidi derlerdi. Bu boğazın/geçidin sağında ve solunda köyler vardı. Alptegin bu boğaza indi. Hâs gulâmlarından 200 yiğit atlıyı bu boğazın başını artçı olarak

---

47 Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 141-142). Ayrıca bkz. Gerdîzî, s. 356. Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, s. 382).

48 Mirhond, IV, s. 2843-2844; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, s. 382. [en-Narşahî'ye göre Alptegin Belh'i ele geçirmiş ve bu suretle muhâlefetini/isyânını ilan etmişti (en-Narşahî, s. 96)].

49 Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 143).

50 İbnü'l-Esîr, Mansûr b. Nûh'un Alptegin üzerine ordu sevk etmesinin sebebini, onun davet edildiği halde huzura gelmemesi olarak gösterir. Yapılan savaşta Alptegin Sâmânî ordusunu mağlûp etmiş ve ileri gelen kumandanlarını esir almıştı. Hatta bu esirler arasında Emîr Mansûr'un dayısı da bulunuyordu." [İbnü'l Esir, (Türkçe terc. VIII, s. 469)]. Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'ye göre Emîr Mansûr, Horâsân sipehsâlârlığına Alptegin'in yerine Ebû'l-Hüseyin-i Sîmcûr'u getirmiş ve onu, on bin atlı ile Alptegin ile savaşa göndermişti. (Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382).

tutmaya memur etti. Alptegin'in bu sırada hepsi de iyi insanlar olan 2200 Türk gulâmı vardı. Gaza için de diğer yerlerden gelen 800 atlı ona katılmıştı.

Horâsân emîrinin ordusu erişince boğazın önündeki sahraya indi. Boğazdan geçemediklerinden, iki ay bu şekilde beklediler. İki ayın sonunda öncülük nöbet sırası Sebüktegin'e[51] geldi. (O), boğazın başına geldiği zaman, bütün ovayı asker (kaplamış); öncü kıtaları çıkarılmış gördü. Kendi kendine, *"Efendimiz Alptegin bütün Horâsân'ı, Irak'ı ve Mâverâü'n-nehr'i, tüm servet (mâl) ve nimeti ile birlikte Horâsân emîrine bırakmış, gazaya yönelmiştir. Bunlar (yine de) onun canına kastetmek için gelmişlerdir. Allah'tan utanmıyorlar, kıymetini bilmiyorlar"* dedi. Kendisi ile birlikte olan gulâmlara döndü ve *"Bu bize düşen bir iştir. Aziz ve celil olan Allah, mazlumları destekler. Bunlar bize zulmediyorlar. Bugün bunlara el koyalım; efendimiz beğense de, beğenmese de; bakalım, ne zuhur edecek?"* dedi ve 300 gulâmı ile birlikte kendisini Horâsân emîrinin öncüsünün üzerine attı. Onları derhal bozguna uğrattı ve onların ordugâhına ulaşıncaya kadar ilerledi. Onlar silahlanıncaya kadar binden fazla insanı yere serdi. Silahlandıkları zaman, Sebüktegin geri döndü ve boğazın başına geldi. Böylece bir eyerle gitti, onlardan (bir kısım) halkı öldürdü.

Sebüktegin'in böyle bir iş yaptığını, onlardan birçok insanı öldürdüğünü Alptegin'e haber verdiler. Alptegin, Sebüktegin'i (yanına) çağırdı ve *"Niçin vurdun?"* dedi. Sebüktegin *"Ey efendimiz, bizim sabrımız tükendi. Bu işle sabır değil, ancak keskin kılıç başa çıkar. Canımız içimizde bulunduğu müddetçe, efendimizin hayatı için (kılıç) çalarız. Bakalım, ne olur?"* dedi. Alptegin,

> *"Sizin, bu Hudâvend işini bundan iyi ele almanız gerekir. Yatsı namazı vakti olunca göç etmelerini ve yükleri dar dereden dışarı çıkarmak üzere çadırları sökmelerini ve yükleri bağlamalarını söyleyiniz. Togan'ın bin seçkin kişi ile gizlice sağdaki filan dereye gitmesi lazımdır. Sen ki Sebüktegin'sin, bin yiğit gulâm ile sol koldaki filan dereye git ve ben bin atlı ile, ağırlıklar ile boğazdan dışarı çıkıp ovada durayım. Onlar ertesi güne kadar hiç kimseyi boğazın ucunda görmeyince, Alptegin kaçtı derler. Birden bire atlanıp bizim arkamızdan gelirler ve dar dereye girerler. Bizi görmedikleri zaman, sizler soldan ve sağdan meydana çıkınız. Kılıç çalınız, vurunuz ve yakalayınız ki, henüz boğaza gelmemiş olan cemaat de dönüp kaçsınlar. Biz bu ötekilerle kaçış yolu arayıncaya kadar savaşırız. Gitsinler diye yollarını açarız. Biz de ordugâhlarına üşüşürüz ve hep ganimet elde ederiz"*

[51] Sebüktegin, Alptegin'in gulâmlarından olup, kısa zamanda liyakat ve sadakati sayesinde temayüz etmiş ve daha sonra Alptegin'in kızıyla evlenmiştir. Alptegin'in ölümünden sonra Gazne tahtına oğlu Ebû İshak İbrahim, onun ardından Alptegin'in gulâmlarından Bilgetegin, Böritegin ve nihayet Sebüktegin geçmiş ve Gazneliler hânedânı onun neslinden devam etmiştir. Bu bakımdan Gazneliler Devleti'nin kurucusu Alptegin olmakla beraber hânedânın asıl müessisi Sebüktegin'dir.

dedi.

Böyle yaptılar. Boğazdan dışarı çıktılar. Ertesi gün Horâsân ordusu silahlandı. Savaş düzenine girmiş olarak boğazın başına geldi. Hiç kimseyi göremedi. Boğazda bir fersah ilerledi. Alptegin'in ordugâhına ait bir nişana/ize rastlamadılar ve Alptegin'in gitmiş olduğu kanaatine vardılar. *"Şimdi onların peşlerinden gidelim. Ovada onları yakalayıp öldürelim ve Alptegin'i yakalayalım"* dediler. Sonra orduyu süratle ileri sürdüler. Seçkin insanları öne koydular. (Onlar) boğazdan dışarı çıkınca, Alptegin'in bin atlı ve biraz yaya ile ovada durduğunu gördüler. Ordunun yarısı boğazdan çıkar çıkmaz, Togan o bin atlı ile (pusudan) çıkarak ordunun arkasına üşüştü. Kılıç vurup öldürüyorlardı. Alptegin önden geri geldi. (Hep beraber) bir saatte (bir miktar) askeri helak ettiler. Ordu emîrine bir mızrak vurdular ve atının sırtından düşürdüler. Geri kalan askerler, bozguna uğradılar. Alptegin askerleri ile ordugâhlarına kadar onların peşine düştü. Aralarına girdiler. At, silah, deve, altın, gümüş ve ipek yükü, gulâm, ne buldularsa aldılar, Sâmânî ordusu çadır ve eşyayı bırakarak kaçtı. Belh köylüleri aşağı yukarı bir ay, o ordugâhdan kumaş götürdüler. Öldürülenlerin sayısı ise yaralılar hariç 4750 kişi idi.[52]

Alptegin beraberindeki küçük kuvvetiyle yoluna devam etti. Bâmiyân hâkimi Şîr-i Barik'i ve Kâbil'in Hinduşâhî hükümdarını itaat altına alarak Gazne'ye geldi.[53] Gazne o sırada Levik hanedanından Ebû Bekr Levik'in[54] hâkimiyeti altındaydı. Dört ay süren muhâsaradan sonra Gazne'yi ele geçirdi (13 Zilhicce 351/12 Ocak 963) ve böylece Gazneliler Devleti'nin temellerini atmış oldu.[55]

Alptegin, Sâmânî payitahtından uzaklaşıp Gazne gitmesine ve bu suretle Sâmânî tahtı ve idaresi üzerinde hiçbir emeli olmadığını göstermiş olmasına rağmen, Ebû Sâlih Mansûr'un onu ortadan kaldırma isteği devam ediyordu. Bunun için aynı sene (351/963) içersinde Ebû Ca'fer kumandasındaki 25-30 bin kişilik bir orduyu Gazne'de bulunan Alptegin'in üzerine gönderdi. Ancak netice yine Alptegin lehine oldu. Sâmânî ordu-

---

52 Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 143-146). en-Narşahî savaş hakkında hiçbir ayrıntı vermemekte, ancak savaş sonunda hatalı olarak Alptegin'in mağlup edilerek Belh'den çıkarıldığını söylemektedir. (en-Narşahî, s. 97) Söz konusu savaş hakkında ayrıca bkz. Gerdîzî, s. 356; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382; Mîrhond, IV, s. 2844; İbnü'l Esir, (Türkçe terc. VIII, s. 469).

53 Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 146); Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 4.

54 Gazne hâkimi Ebû Bekr Levik'in Hindu olması muhtemeldir. Ancak bu isim Türkçe "Enük" (hayvan yavrusu, arslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları) manasında da okunmuş ve onun Türk olabileceği ihtimali de ileri sürülmüştür. Ebû Bekr Levik, Gazne'yi kaybettikten sonra Kabul şahlarının yanına sığındı. (Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 4).

55 Gerdîzî, s. 354; el-Cuzcânî, I, s. 211; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382; Mîrhond, IV, s. 2844; Barthold, *Türkistân,* s. 269; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 4-5; C.E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040),* New Delhi 1992, s. 37; C.E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia,* IV, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century), (Eds. M.S. Asimov and C.E. Bosworth), Unesco 1996, s. 96; B. Spuler, "Ghaznawids", *EI²,* II, s. 1050; M. Longworth Dames, "Gazne", *İA.,* IV, s. 741-742; Enver Konukçu, "Gazne", *DİA.,* XIII, s. 479-480.

sunu bir kez daha mağlup eden Alptegin, Gazne hâkimiyetini de kuvvetlendirmiş oldu.[56]

Ebû Sâlih Mansûr, nihayet bu mağlubiyetten sonra Alptegin'i kuvvet yoluyla kendisine bağlayamayacağını anladı ve onunla savaşmayı bıraktı.[57] Bir misâl/menşûr göndererek onu affettiğini ve ele geçirdiği bölgelerin idaresini ona verdiğini belirtti.[58] Böylece Ebû Sâlih Mansûr'un Alptegin'i zımnen de olsa kendisine bağladığı söylenebilirse de, gerçekte bu durum Alptegin'in kuvveti karşısında aczini ve daha da önemlisi Alptegin'in Gazne hâkimiyetini tescil anlamı taşıyordu.

Bu hâdiseden sonra Alptegin, Büst ve Kabulşâhlar'ın ülkesinin bir kısmını zabt etti. Ardından Hindistan gazasına başladı. Onun başarıları ve Hindistan gazası, Horâsân ve Mâverâü'n-nehr'den birçok Müslüman'ın onun yanına gelmesine sebep oldu. Böylece onun emrindeki askerlerin sayısı süratle arttı. Öyle ki Gazne'ye geldiğinde üç bin civarında olan ordusu, bir anda on bir bin atlı ve beş bin yayaya ulaştı. Ancak henüz Gazne tahtını ele geçirmesinin üzerinden bir yıl geçmeden 20 Şaban 352/13 Eylül 963 tarihinde öldü.[59] Böylece onun köle pazarında başlayan hikâyesi, Gazne tahtında son buldu. Ancak onun Gazne'de temellerini attığı devlet, hâkim olduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen tesirler bıraktı.

* * *

Bir köle olarak başlayan hikâyesi Gazne tahtında son bulan Alptegin'in hayatı, Ortaçağ İslam devletlerinde başka örneklerine de rastlanan bir başarı hikâyesidir. Ancak bu başarı, Alptegin'in kişisel özellikleri kadar, yetişmiş olduğu muhitin ve almış olduğu eğitimin de izlerini taşır. Zira o, Ahmed b. İsmail tarafından satın alındığı andan itibaren artık sıradan bir köle olmaktan çıkmış ve devlete komutan ve idareci yetiştiren bir müesseseye, gulâm sistemine dâhil olmuştur. Küçük bir gulâm olarak başladığı devlet hizmetinin ilk safhasını, aynı zamanda büyük bir gulâm mektebi olan sarayda geçiren Alptegin, çok sağlam bir eğitim almış, hem askerî hem de idarî kabiliyetlerini geliştirmiştir. Gerek gulâm eğitimi gerekse müteferrik hizmetlerde gösterdiği başarı sayesinde kısa zamanda temayüz etmiş ve azad edilerek önce emîrlik, sonra hâciblik ve Nizâmü'l-mülk'e nazaran otuz beş yaşında geldiğinde de o dönemin en önemli mevkilerinden biri Horasan sipehsâlârlığına tayin edilmiştir.

---

[56] Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc. s. 147-148); Mîrhond, IV, s. 2844; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, s. 382; Bosworth, *The Ghaznavids,* s. 38. [en-Narşahî, bu hadiseyle ilgili hatalı olarak Sâmânî kuvvetlerin Eş'as bin Muhammed kumandasında olduğunu ve bu Gazne önlerinde yapılan savaşta Alptegin'in yenilerek Belh'e kaçtığını zikretmiştir (en-Narşahî, s. 97)].

[57] Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, s. 382.

[58] el-Cuzcânî, I, s. 221; en-Narşahî, s. 97; Mîrhond, IV, s. 2844; Bosworth, *The Ghaznavids,* s. 38.

[59] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 5; C.E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia,* IV, s. 96; W. Barthold, "Alptegin", *İA.,* I, s. 386; Erdoğan Merçil, "Alptegin", *DİA.,* II, s. 526.

Sâmânî sarayı üzerinde büyük nüfûzu olan Alptegin, son Sâmânî emîrlerinin çok küçük yaşlarda tahta oturmuş olmaları ve diğer devlet ricâli ile yaşadığı nüfûz mücadelelerinin sonucu olarak merkezî otoriteyle karşı karşıya gelmiştir. Bununla beraber onun efendilerine yani Sâmânîlere karşı doğrudan doğruya bir itaatsizliği veya ihaneti söz konusu olmamıştır. Esasen o, Sâmânî emîrleri ile ters düştüğü zamanlarda bile, devlet için doğru olduğunu düşündüğü tarzda hareket etmiş, nihayetinde muarızı durumunda olan diğer devlet ricâlinin de etkisiyle neşv ü nemâ bulduğu muhitten ve Sâmânî idaresinden koparak Gazne'ye yönelmiştir. Burada yeni bir devletin temellerini atan Alptegin'in, bu başarıyı sadece kişisel özelliklerine veya talihine değil, yetiştiği muhite ve müesseseye borçlu olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Amitai, Reuven, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", *Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age,* (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), (Yale University Press), New Haven 2006, s. 40-50.

Amitai, Reuven-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281,* Cambridge University Press, 1995.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", *Der Islam,* LIII/2 (1976), s. 196-225.

Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Terc. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi,* IV (1988), s. 211-248.

Ayalon, David, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", *War Technology and Society in the Middle East,* (Ed. V.J. Parry-E.Yapp), London 1975, s. 44-58.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* University of London, XV/2 (1953), s. 203-228.

Barthold, W., "Abdu'l-melik", *İA.,* I, s. 97-98.

Barthold, W., "Alptegin", *İA.,* I, s. 386.

Barthold, W., "Bel'âmî", *İA.,* II, s. 465-466.

Barthold, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistân,* TTK Yay., Ankara 1990.

Bosworth, C.E., "Ghaznavid Military Organization", *Der Islam,* XXXVI (1960), s. 37-77.

Bosworth, C.E., "Nûh I", *EI²,* VIII, s. 109-110.

Bosworth, C.E., "Sâmânids", *EI,* VIII, Leiden, 1995, s. 1025-1029.

Bosworth, C.E., "The Early Ghaznavids", *The Cambridge History of Iran, IV, (From the Arab Invasion to the Saljuqs),* (Edited by R.N. Frye), Cambridge University Press, 1975, s. 162-197.

Bosworth, C.E., "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia,* Volume: IV, Part: I, *(The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century),* (Eds. M.S. Asimov and C.E. Bosworth), Unesco 1996, s. 95-117.

Bosworth, C.E., *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040),* New Delhi 1992.

Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I,* (Çev. Neşet Çağatay) Ankara 1964.

Crone, Patricia, *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity,* (Cambridge University Press), New York, 1980.

Çetin, Altan, "Memlûk Askerinin Eğitimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.

Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Dames, M. Longworth, "Gazne", *İA.,* IV, s. 741-742.

Doğan, İsa, "Hasan el-Utrûş", *DİA.,* XVI, s. 356-358.

Dunlop, D.M., "Bal'amî", *EI²,* I, s. 984-985.

el-Cuzcânî (İbn Minhâcü'd-dîn Osman), *Tabakât-ı Nâsırî,* I, (Neşr. Abdu'l-hay Habîbî), Kâbil 1342.

el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), *Subhu'l-A'şâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ,* III-V, (Tahkîk. Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn), Beyrut 1988.

en-Narşahî (Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer), *Târîh-i Buhârâ, (Description Topographique et Historique de Boukhara),* (Neşr. Ch. Schefer), Paris 1892.

es-Sem'ânî, *el-Ensâb,* III, [el-Mektebetü'ş-Şâmile].

Frye, Richard N., "The Sâmânids", *The Cambridge History of Iran,* IV, Cambridge 1993, s. 136-161.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* TTK Yay., Ankara 2002.

Gerdîzî (Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd), *Târîh-i Gerdîzî,* (Tashîh ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habibî), Tahran 1363.

Gordon, Matthew S., *The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.),* (State University of New York Press), Albany 2001.

Göksu, Erkan, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies),* Yıl: 7, Sayı: 24, (Güz 2007), s. 65-84.

Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* TTK Yay., Ankara 2010.

Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î), Tahran 1362.

Hasan Enverî, *Istılâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçûkî,* Tahran 2535.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382,* Carbondale: Southern Illionis Univesty Press, 1986.

İbn Haldûn, *Mukaddime,* II, (Çev. Zakir Kadirî Urgan), MEB Yay., İstanbul 1997.

İbn İsfendiyar, *Târîh-i Taberistân,* (İng terc. *History of Tabaristan,* Trans. E.G. Browne), Leyden, London 1905.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* XI, (Türkçe terc. Mehmet Keskin), İstanbul 1995.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* VIII, (Türkçe terc. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1989.

Koca, Salim, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür,* Ankara 2005.

Konukçu, Enver, "Gazne", *DİA.,* XIII, s. 479-480.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı),* TTK Yay., Ankara 2001.

Levanoni, Amelia, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society,* (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004, s. 84-100.

Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm, *el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısrî fi'l-Asri'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/ 648-783),* (Basım yeri yok) 1983.

Merçil, Erdoğan, "Alptegin", *DİA.,* II, s. 525-526.

Merçil, Erdoğan, "Gulâm", *DİA.,* XIV, s. 181-184.

Merçil, Erdoğan, "Muhtâcoğulları", *DİA.,* XXXI, s. 50-51.

Merçil, Erdoğan, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi,* (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı: 35, (1994), s. 253-266.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr", *İÜ Tarih Dergisi,* Sayı: 33, (1982), s. 115-132.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler II-İbrahim b.Simcûr", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10-11, (1981), s. 91-96.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler I-Simcûr ed-Devatî", *İÜ Tarih Dergisi,* Sayı: 32, (1979), s. 71-88.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler IV-Ebû Ali b. Ebûl-Hasan Sîmcûr", *Belleten,* XLIX/195, (1985), s. 547-567.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi,* TTK Yay., Ankara 1989.

Mîrhond (Muhammed Hândşâh b. Mahmûd), *Târîh-i Ravzatu's-Safâ,* IV, (Tashîh ve tahşiye: Cemşîd Kiyânfer), Tahran 1385.

Nicolle, David, *Saracen Faris 1050-1250 A.D.,* London: Osprey, 1994.

Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme,* (Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

Northrup, Linda S., *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansûr Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./ 1279-1290 A.D.),* Stuttgart: Franz Steıner Verlag, 1998.

Özaydın, Abdülkerim, "Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr", *DİA.,* I, s. 271-272.

Parry, V.J., "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), *İÜEF Tarih Dergisi,* Sayı: 28-29 (1974-1975), s. 194-218.

Parry, V.J., "Savaşçılık", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti,* II, (Ed. P.M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997.

Pipes, Daniel, *Slave Soldiers and Islam,* The Genesis of a Military System, London 1981.

Rabie, Hassanein, "The Training of the Mamlûk Fâris", *War, Technology and Society in the Middle East,* (Edited by V.J. Parry), London, Oxford University Press, 1975, s. 153-163.

Sa'îd Abdu'l-Fettâh Aşûr, *el-'Asru'l-Memâlikî fî Mısr ve'ş-Şâm,* Kahire 1986.

Sourdel, D., "Ghulâm-The Caliphate", *EI²,* II, s. 1079-1081.

Spuler, B., "Ghaznawids", *EI²,* II, s. 1050-103.

Terzi, Mustafa Zeki, "Gulâm", *DİA.,* XIV, İstanbul 1996, s. 178-181.

Usta, Aydın, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler Devleti (874/ 1005),* İstanbul 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1988.

Vryonis, Speros, "Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri", (Çev. Tuncay Birkan), *Cogito,* 29, (2001), s. 93-114.

Yazıcı, Tahsin, "Bel'âmî, Ebû Ali", *DİA.,* V, s. 390.

Yürekli, Tülay, *Sâmânîler,* AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Zettersteen, K.V., "Nasr b. Ahmet", *İA.,* IX, s. 104-106.

Zettersteen, K.V., "Nûh I", *İA.,* IX, s. 346-347.